

Чайактуальніше

УДК 631.582
© 2013

*В.Ф. Камінський,
член-кореспондент НААН*

*І.П. Шевченко,
кандидат сільсько-
господарських наук*

*Національний науковий
центр «Інститут
землеробства НААН»*

НАУКОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ СІВОЗМІНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ПРОЕКТАХ ЗЕМЛЕУСТРОЮ

*Розглянуто сучасні підходи до питань
раціональної організації території
сільськогосподарських угідь, удосконалення
структури посівних площ, розроблення науково
обґрунтованих сівозмін у проектах землеустрою,
що забезпечують еколого-економічне
обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь.
Реалізація таких проектів створить просторові
умови для раціонального використання
сільськогосподарських земель
з урахуванням екологічно безпечного
й економічно доцільного ведення
сільськогосподарського виробництва.*

Ключові слова: науково обґрунтована сівозмінa, соціально-економічні перетворення, система землеробства, організація території землекористування, проект землеустрою сівозміни.

Нині в сільськогосподарському виробництві України відбулися докорінні соціально-економічні перетворення, що зумовили запровадження нових форм господарювання на засадах приватної власності на землю і майно, сформувалися ринкові виробничі відносини, в основі яких лежить товарно-грошовий обіг з метою одержання максимального прибутку.

Унаслідок цих перетворень порушено розроблені в дореформений період проекти землеустрою господарств, які передбачали науково обґрунтовані сівозміни, раціональне співвідношення і впорядкування сільськогосподарських угідь. Як правило, у більшості сучасних агроформувань господарську діяльність здійснюють без дотримання еколого-економічних вимог щодо використання земель. У результаті маємо неконтрольовані обсяги висіву високоліквідних, «кон'юнктурних» культур по кілька років поспіль на одних і тих самих полях, що призводить до втрати родючості ґрунтів та їх деградації.

Нинішній напрям розвитку сільського господарства, зумовлений земельною реформою та ринковими відносинами, потребує застосування в умовах виробництва інтенсивних сівозмін, склад і чергування культур в яких значно відрізняється від класичних принципів. У переважній більшості — це сівозміни зі значним насиченням їх одновидовими культурами чи навіть вирощування їх на межі монокультури.

Земельна реформа, нові умови землекористування потребують оптимізації організації території ріллі, удосконалення структури посівних площ, впровадження науково обґрунтованих сівозмін, адаптивних до ґрунтово-кліматичних умов і напрямів спеціалізації господарств.

За останні роки накопичено значний експериментальний матеріал на основі наукових принципів побудови сівозмін, спрямованих на оптимізацію позитивних факторів взаємодії рослин з ґрунтом і рослин між собою.

Сучасні знання з основ чергування культур

у сівозміні, отримані в наукових дослідженнях, є дуже важливими в розв'язанні проблем нишнього аграрного виробництва.

Науково обґрунтована сівозмінна — це стабілізувальний чинник усіх систем землеробства. Вона є зразком системного вирішення одного з основних завдань сучасних систем землеробства — раціонального використання орної землі. Саме в сівозміні закладено можливість ефективного використання родючості ґрунту, кліматичних ресурсів — тепла та атмосферних опадів, біологічного потенціалу сільськогосподарських культур, добрив, засобів захисту рослин, сільськогосподарських машин, трудових ресурсів з метою отримання високих урожаїв за розширеного відтворення родючості ґрунту. Сівозмінна є визначальною ланкою сучасних зональних агроландшафтних систем землеробства, з якою тісно пов'язані інші ланки — системи обробітку ґрунту і захисту, удобрення, захисту рослин від шкідників, хвороб та бур'янів.

У зв'язку з цим слід зупинитися на деяких агрономічних, організаційних, правових, екологічних та інших аспектах упровадження системи землеустрою в сучасних умовах господарювання, зокрема з питань розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь.

Конституцією України визначено, що *земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави*.

Ефективне використання земельних ресурсів — один із визначальних чинників екологічної безпеки та сталого соціально-економічного розвитку держави. Однак нинішня еколого-економічна ситуація в сільськогосподарському землекористуванні свідчить про те, що суспільство ще недостатньо усвідомлює реальне значення земельних ресурсів. Спосіб використання сільськогосподарських земель досить часто є першопричиною виникнення багатьох негативних явищ, що зумовлює зростання екологічної небезпеки та деградацію продуктивних земель.

Нині в Україні створено законодавчу базу, яка регламентує питання використання і охорони земель, зокрема сільськогосподарського призначення.

Ухваленими в останні роки нормативно-правовими актами визначено порядок використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Зазначено (ст. 22 Земельного кодексу України зі змінами), що такі земельні ділянки використовуються відповідно

до розроблених та затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель. Слід розглянути основні вимоги до розроблення проектів землеустрою, складу і змісту основних положень цього документа та деякі пропозиції щодо вирішення питань, які виникають у процесі їх розроблення.

Проект землеустрою розробляють для кожного землевласника (землекористувача) у межах відповідної сільської, селищної, міської ради на землі сільськогосподарського призначення, надані у власність або користування (у тому числі на умовах оренди) юридичним і фізичним особам для ведення товарно-сільськогосподарського виробництва.

Водночас розроблення проектів землеустрою сівозміни на сучасному етапі реформування аграрного сектору значною мірою ускладнюється через певну недосконалість нинішньої нормативно-правової бази та відсутність потрібних організаційно-правових і фінансово-економічних механізмів розв'язання наявних проблем.

Постановою Кабінету Міністрів України від 02.11.2011 № 1134 визначено досить складний порядок підготовки проектів землеустрою. Підготовка до складання проекту потребує надання розробнику значної кількості документів, зокрема копій правостановлювальних документів на землю (нині це реєстр договорів оренди земельних часток-паїв, копій договорів оренди землі, картографічних матеріалів), що в підсумку різко підвищує вартість підготовки проектів землеустрою і ускладнює їх розроблення та узгодження з державними органами. Крім того, орендне землекористування сільськогосподарських підприємств в Україні зазнає постійних змін, що не дає змоги чітко ідентифікувати той масив земель, який буде об'єктом проектування. За буквального дотримання норм закону проект землеустрою слід доопрацьовувати після укладання кожного нового договору оренди землі або закінчення строку дії старого. Найскладнішою і не розв'язаною проблемою є некомпактне розміщення орендованих паїв на території сільської ради (у вигляді шахової дошки), що унеможлиблює упорядкування полів сівозміни господарства.

Під час аналізу використання орендованих земельних часток-паїв сільськогосподарськими підприємствами з'ясувалося, що передусім потрібно консолідувати орендовані земельні ділянки через суборенду та обмін земельних ділянок.

Відповідно до чинного законодавства ці дії передбачають виключно добровільні засади розв'язання зазначеної проблеми. Проте суборенда земельних ділянок не набула значного поширення, оскільки в більшості укладених договорів оренди не передбачено, як того вимагає ст. 8 Закону України «Про оренду землі», можливості передавання земельної частки (паю) орендарем у суборенду. Це можливо за внесення змін у договори оренди, що потребує їх перереєстрацію та додаткове укладання й державну реєстрацію договорів суборенди.

Під час обміну земельних часток (паїв) також слід здійснити відповідні правові й землепорядні процедури, на які потрібні значні затрати часу та коштів. Тому розв'язання проблеми ефективних напрямів консолідації земель сільськогосподарського призначення є надзвичайно важливою умовою законодавчого забезпечення сучасного землеустрою.

Оптимальну структуру науково обґрунтованих сівозмін на основі ґрунтово-екологічних принципів ведення землеробства слід розробляти в проектах землеустрою відповідно до «Нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 30.06.2010 р. № 536).

Ухвалені постановою КМУ за № 164 нормативи оптимального співвідношення культур у сівозміні в ряді випадків явно не відповідають сучасним вимогам ведення агробізнесу та високотехнологічному розвитку агротехнологій у сільськогосподарському виробництві.

Ці проекти землеустрою розробляються на період до 10 років, тому передбачити на такий тривалий час вирощування одних і тих самих культур у сівозміні неможливо (складно і нецільно).

Заміни однієї культури іншою в сівозміні можуть бути пов'язаними з погодними умовами, загибеллю рослин та значною мірою кон'юктурою ринку, коли вирощувати певну культуру стає економічно не вигідно.

Визначення та проектування структури посівних площ на 10 років уперед, як того вимагає законодавство, навряд чи буде адекватним в умовах ринкової економіки. Відсутність можливості проектувати динамічні сівозміни (сівозміни зі змінними культурами), які найбільш відповідають сучасним ринковим умовам, безперечно, є однією з головних проблем сучасного землепорядного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Адже сільгоспвиробник

керується цією постановою КМУ за № 164 не для створення оптимальної структури посівних площ свого господарства, а лише для дотримання оптимального співвідношення культур у сівозміні. Тобто гостро постає питання розроблення нових раціональних форм організації території землекористування на базі запровадження ефективних вузькоспеціалізованих сівозмін з короткою ротацією.

Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН» має багаторічний досвід у розробленні проектів землеустрою з організації систем сівозмін, які враховують зональний принцип розвитку землеробства в Україні і розраховані на різноманітну спеціалізацію господарств будь-якої форми власності та господарювання. Ці системи пройшли тривалий термін випробування, що дало можливість з високою ймовірністю визначити параметри, які свідчать про їх значну ефективність.

За результатами багаторічних досліджень ученими Інституту було встановлено допустимі пороги насичення сільськогосподарськими культурами науково обґрунтованих сівозмін, які за високої культури землеробства, застосування інтегрованої системи захисту рослин, використання високопродуктивних, стійких до ураження хворобами та шкідниками сортів і гібридів сільськогосподарських культур, забезпечують високу продуктивність культур та сівозмін за розширеного відтворення родючості ґрунтів.

Зокрема, у зоні Лісостепу в структурі посівних площ фермерських господарств через незначний набір культур періоди їх повернення на попереднє місце вирощування мають відповідати правилам чергування культур у сівозміні. У невеликих господарствах запроваджують вузькоспеціалізовані сівозміни з короткою ротацією. Оптимальні ротації таких сівозмін для самоукісних культур, що витримують беззмінне вирощування, мають бути 3-, 5-пільними, для несумісних — льону, люпину, соняшнику — 5-, 7-пільними. Крім того, поле, на якому вирощують ці культури в короткоротаційних сівозмінах, для забезпечення належної періодичності чергування культур слід ділити на 2 частини і на кожній поперемінно їх висівати. Набір культур у цих сівозмінах визначається спеціалізацією господарства.

Варто зазначити, що в Україні донині не напрацьовано єдиних для всієї держави стандартів, норм і правил складання проектів сівозмін, що створює невизначеність для їх розробників і дає змогу чиновникам маніпулювати вимогами до проектної документації в процесі її узгодження, експертизи та затвердження.

У такій ситуації потрібно терміново розробити необхідні методичні рекомендації, стандарти, норми і правила щодо складання проектів землеустрою, які забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь. Це дасть можливість значно поліпшити якість проектів та розширити коло спеціалістів, які братимуть участь у їх розробленні.

Слід також розробити методологічні підходи та методику здійснення комплексу землеупорядних робіт для складання проектів землеустрою сівозмін.

Нині немає затверджених хоча б на рівні Держземагентства України методичних рекомендацій щодо розроблення таких проектів (маємо тимчасові методичні рекомендації, розроблені Мінагрополітики України та Держземагентством України), які по суті не враховують сучасні реалії аграрного виробництва та земельних відносин. Тому землеупорядні організації-розробники проектної документації, не мають досить чітких і однозначних методичних матеріалів, які регулюють склад і зміст проектів землеустрою, що в переважній більшості негативно впливає на об'єктивність ціноутворення та якість розроблення проектної документації.

При затвердженні проекту землеустрою, якщо в складі землекористування є особливо цінні ґрунти та землі, слід здійснити державну експертизу землеупорядної документації (проекту) на рівні центрального апарату Держземагентства України, що істотно гальмує строки надання об'єктивного висновку державної експертизи.

На нашу думку, під час проведення державної землеупорядної експертизи проектів землеустрою, які забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни і впорядкування угідь, відповідно до Закону України «Про державну експертизу землеупорядної документації» потрібно залучати висококваліфікованих фахівців-науковців, особливо при здійсненні експертизи проектів сівозмін, розроблених для сільськогосподарських підприємств з вузькою спеціалізацією.

В окремих випадках доцільно було б рекомендувати товаровиробникам замовляти роз-

роблення проектів землеустрою з вузькоспеціалізованими сівозмінами ліцензованим науковим установам відповідного аграрного профілю, зокрема системи Національної академії аграрних наук України.

Законодавством чітко визначено питання формування цінової політики і застосування цін (тарифів) при розробленні проектів землеустрою сівозмін.

При цьому основним нормативним документом є затверджені наказами Держкомзему України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України «Розміри оплати земельно-кадастрових робіт та послуг» № 97/98/124 від 15.06.2001 р. і наказом Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 08.07.2008 р. «Про індекси визначення кошторисної вартості проектно-вишукувальних робіт та показники цієї вартості в розрахунку на один людино-день».

Кошторис щодо цінової угоди містить також витрати на здійснення державної землеупорядної експертизи і ПДВ — 3 і 20% відповідно.

Одним з напрямів здешевлення робіт із землеустрою щодо розроблення проектів сівозмін є внесення змін до затверджених «Розмірів оплати земельно-кадастрових робіт та послуг» від 15.06.2001 р. № 97/98/124 з виділенням у окремі види робіт з «Розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь».

Нині проект землеустрою сівозміни є не лише землеупорядним процесом, а й агротехнологічним забезпеченням основних наукових положень стосовно організації сівозмін та заходів з вирощування сільськогосподарських культур, що має бути відображено в проектах. Тобто введення до складу проекту сівозмін основних ланок зональних систем землеробства, які забезпечують раціональне використання та охорону сільськогосподарських земель. Без наукового забезпечення процесу розроблення проектів сівозмін повною мірою отримати такі результати, які визначені основною метою проекту, — **збереження і підвищення родючості ґрунтів** — буде досить проблематично.

Висновки

Слід терміново розробити необхідні методичні рекомендації, стандарти, норми і правила щодо складання проектів землеустрою, які забезпечують еколого-економічне обґрун-

тування сівозміни та впорядкування угідь. Це дасть можливість значно поліпшити якість проектів та розширити коло спеціалістів, які братимуть участь у їх розробленні.

Варто внести зміни в постанову Кабінету Міністрів України №164 від 11.02.2010 р. щодо нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах, основою яких мають бути допустимі періоди повернення культур на одне і те саме поле, а не співвідношення культур, наведене у відсотках.

Розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, потребує розв'язання проблеми пошуку ефективних напрямів консолідації земель сільськогосподарського призначення, економіко-правових механізмів вилучення з активного

сільськогосподарського використання деградованих і малопродуктивних угідь, що перебувають у приватній власності громадян. На рівні держави слід розв'язати проблему фінансування заходів, спрямованих на охорону земель, які знаходяться в приватній власності, та розробити економіко-правові механізми стимулювання здійснення цих заходів за кошти агровиробників і власників землі.

Потрібно, щоб сучасні науково обґрунтовані проекти землеустрою сівозміни та впорядкування угідь не були бар'єром між ринковими умовами ведення агробізнесу та основними вимогами природоохоронного законодавства.

Бібліографія

1. Закон України «Про охорону земель»//Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 2003. — № 39. — С. 349.
2. Закон України «Про землеустрій»//Там само. — 2003. — № 36. — С. 282.
3. Земельний кодекс України//Там само. — 2002. — № 3–4. — С. 27.
4. Кілочко В.М. Земельна реформа і необхідність консолідації земель у сільському господарстві//Землеустрій і кадастр. — 2009. — № 2. — С. 18–20.
5. Конституція України//Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — С. 141.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2011 № 1134 «Про затвердження порядку розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь»//Урядовий кур'єр від 17.11.2011. — № 214.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 30.06.2010 р. № 536) «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах»//Офіц. вісн. України. — 2010. — № 13. — С. 613.
8. Третяк А.М., Другак В.М., Третяк Р.А., Гунько Л.А. Землевпорядне проектування: еколого-ландшафтне землевпорядкування сільськогосподарських підприємств: навч. посіб. для підготовки фахівців у вищих аграр. навч. закл. III–IV рівнів акредитації. — К.: Аграр. наука, 2007. — 120 с.
9. Шевченко І.П., Шквир М.І., Літвінов Д.В. Сівозміна та закон//The Ukrainian Farmer. — Листопад 2012 р. — С. 34–35.

Надійшла 9.07.2013.